

Вікторія Хоменко

кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри міжнародного приватного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3295-0791>
Scopus ID: 57222029570
v_khomenko@knu.ua

УДК 341.9:347.72.032.1

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: КОРПОРАТИВНА МОБІЛЬНІСТЬ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено міжнародно-приватноправові аспекти корпоративної мобільності юридичних осіб. Корпоративну мобільність розглянуто як правову конструкцію, що дає змогу юридичній особі змінити свій особистий закон (*lex societatis*) без втрати правосуб'єктності. Обґрунтовано, що ця проблематика не зводиться до технічної зміни реєстрації чи адміністративної адреси, а стосується визначення правопорядку, який регулює статус юридичної особи, її організаційну структуру, корпоративні відносини, представництво, відповідальність та припинення. У цьому сенсі корпоративна мобільність становить не периферійне питання корпоративного права, а самостійну й складну юридичну проблему на перетині колізійного та матеріально-правового регулювання. Проаналізовано співвідношення теорії інкорпорації та теорії осілості (*real seat*) як базових моделей визначення особистого закону юридичної особи. Показано, що інкорпораційна модель загалом є більш сприятливою для корпоративної мобільності, оскільки забезпечує стабільність і передбачуваність колізійної прив'язки. Водночас порівняльно-правовий аналіз свідчить, що сучасні правопорядки по-різному поєднують формальні й фактичні критерії локалізації юридичної особи та використовують різні механізми захисту заінтересованих осіб. У цьому контексті розглянуто українське законодавство, швейцарський, італійський, нідерландський, бельгійський та польський підходи. Окрему увагу приділено розвитку корпоративної мобільності у праві Європейського Союзу під впливом свободи заснування, практики Суду ЄС у справах *Centros*, *Überseering*, *Inspire Art*, *Cartesio* та *Polbud*. Доведено, що право ЄС істотно послабило традиційну жорсткість доктрини осілості в межах внутрішнього ринку та поступово визнало допустимість зміни *lex societatis* без припинення юридичної особи за умови дотримання належних процедурних гарантій. Водночас підкреслено, що корпоративна мобільність у праві ЄС не є суто колізійним питанням, а формується через взаємодію колізійного підходу та матеріально-правових процедурних механізмів, що особливо виразно відображено в Директиві (ЄС) 2019/2121 щодо транскордонних перетворень, злиттів та поділів. У статті також обґрунтовано, що питання права, застосовного до компаній у ситуаціях транскордонної мобільності, не можна вважати остаточно вирішеним навіть у межах ЄС. У цьому контексті проаналізовано наукову дискусію щодо можливого ухвалення окремого акта, умовно позначеного як *Rome V Regulation on the Law Applicable to Companies*. Ця дискусія підтверджує, що попри суттєвий розвиток судової практики та директивного регулювання колізійний вимір корпоративної мобільності залишається лише частково врегульованим. На підставі порівняльно-правового аналізу швейцарського, італійського, нідерландського, бельгійського та польського підходів обґрунтовано доцільність закріплення в проекті нового Цивільного кодексу України права

юридичної особи на зміну особистого закону. Доведено, що такий підхід не руйнує чинної інкорпораційної логіки українського міжнародного приватного права, а розвиває її шляхом запровадження колізійної норми, яка визнає допустимість транскордонного переходу між правопорядками. Зроблено висновок, що оптимальною для України є модель, за якої право на зміну *lex societatis* закріплюється на рівні колізійної норми, але реалізується через спеціальну матеріально-правову процедуру, поєднану з належними гарантіями захисту кредиторів, працівників, учасників юридичної особи та інших заінтересованих осіб.

Ключові слова: міжнародне приватне право; юридична особа; припинення юридичної особи; корпоративна мобільність; особистий закон юридичної особи; *lex societatis*; теорія інкорпорації; теорія осілості; транскордонне перетворення; місцезнаходження юридичної особи.

Конструкція корпоративної мобільності в сучасному міжнародному приватному праві охоплює механізми, що дають змогу юридичній особі змінити юрисдикцію свого особистого закону без припинення правосуб'єктності. У праві Європейського Союзу цей напрям отримав нормативне закріплення насамперед у Директиві (ЄС) 2019/2121 Європейського Парламенту і Ради від 27 листопада 2019 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 щодо транскордонних перетворень, злиттів та поділів¹. Саме цей акт сформував уніфікований процедурний каркас корпоративної мобільності в межах ЄС і закріпив її як один із проявів свободи заснування компаній. У науковій літературі та практиці за цією директивою закріпилася також назва “Директива про корпоративну мобільність”.

Приватноправове значення корпоративної мобільності зосереджено передусім у площині особистого закону юридичної особи, або *lex societatis*. Йдеться про право, яке визначає правоздатність і дієздатність юридичної особи, її організаційну структуру, порядок формування та функціонування органів, питання представництва, відповідальності та припинення². Тому корпоративна мобільність не зводиться до технічної зміни реєстрації, адміністративної адреси чи місця ведення бізнесу. Її наслідком є або може бути зміна правопорядку, що визначає сам статус юридичної особи як учасника приватноправових відносин. Саме тому корпоративна мобільність становить інтерес не лише для корпоративного права у вузькому значенні, а й для міжнародного приватного права, покликаного визначати право, застосовне до статусу юридичної особи.

Актуальність дослідження інституту корпоративної мобільності для права України зумовлена принаймні кількома чинниками. По-перше, практика перенесення бізнесу шляхом зміни правопорядку, з яким пов'язана юридична особа, існує незалежно від того, чи надає їй держава завершеної юридичної форми. Однак за відсутності нормативно визначеної процедури суттєво зростають ризики для кредиторів, працівників, міноритарних учасників та інших осіб, інтереси яких пов'язані з безперервністю існування юридич-

¹ Directive (EU) 2019/2121 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Directive (EU) 2017/1132 as regards cross-border conversions, mergers and divisions <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/2121/oj/eng>> (accessed 16.03.2026).

² А Довгерт, В Кисіль (ред), *Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник* (Алерта 2012) 310.

ної особи. По-друге, в умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває питання про рецепцію тих регуляторних рішень, які вже апробовані у праві ЄС і побудовані на балансі між свободою корпоративного переміщення та захистом прав заінтересованих осіб. По-третє, сама логіка модернізації українського міжнародного приватного права в межах проекту нового Цивільного кодексу України ставить питання про те, чи має національний правопорядок обмежуватися традиційним визначенням *lex societatis*, чи повинен перейти до нормативного визнання права юридичної особи на його зміну.

Метою цієї статті є аналіз міжнародно-приватноправових аспектів корпоративної мобільності юридичних осіб та визначення моделі її нормативного опосередкування, найбільш придатної для українського законодавства в контексті оновлення приписів про міжнародне приватне право в межах проекту нового Цивільного кодексу України³.

Ключовим для аналізу корпоративної мобільності є питання про особистий закон юридичної особи. Саме можливість зміни цього закону, а також передумови, межі й наслідки такої зміни становлять колізійне ядро досліджуваного інституту. Водночас категорія “національність” юридичної особи в цій сфері має умовний характер і використовується переважно як стислий вираз для позначення юрисдикційної належності компанії. Юридична особа, на відміну від фізичної особи, не має “національності” у природному значенні цього слова; йдеться не про політико-правову належність у публічно-правовому сенсі, а про її прив’язку до певного правопорядку за допомогою критеріїв, установлених законодавством або напрацьованих доктриною. Саме тому в цій статті свідомо використовується конструкція “право країни” для позначення відповідного правопорядку, за винятком тих випадків, коли відтворюється нормативна лексика чинного українського законодавства.

Сама по собі постановка питання про особистий закон юридичної особи вже виявляє низку теоретичних і практичних труднощів. Юридичні та фактичні елементи локалізації компанії – місце інкорпорації, зареєстрований осідок, центр фактичного управління, місце здійснення основної діяльності – можуть не збігатися. Таке розходження не є суто технічним. Воно безпосередньо впливає на визначення того правопорядку, який визнає компанію юридичною особою, встановлює її організаційну форму, регулює корпоративні відносини, а також визначає межі відповідальності її учасників і органів. У доктринальному вимірі це породжує проблеми так званої подвійної або нульової національності юридичної особи, коли різні правопорядки або одночасно претендують на регулювання її статусу, або, навпаки, не визнають належної прив’язки. Саме тому корпоративна мобільність

³ Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>> (дата звернення 16.03.2026).

не може бути зведена до простого “перенесення компанії”; вона стосується фундаментального питання про те, який правопорядок має розглядати юридичну особу як носія приватних прав і обов’язків.

У сучасному міжнародному приватному праві традиційно виокремлюють дві засадничі моделі визначення *lex societatis* – теорію інкорпорації та теорію осілості, або *real seat*⁴. За теорією інкорпорації особистий закон юридичної особи визначається правом країни⁵, у якій вона зареєстрована або іншим чином створена. За теорією осілості вирішальним є правопорядок країни, де розташований реальний центр управління компанією. Обидві моделі мають власну регуляторну логіку. Інкорпораційний підхід забезпечує вищий рівень стабільності та передбачуваності прив’язки: учасники обороту можуть відносно легко встановити застосовне право, орієнтуючись на реєстраційні критерії. Натомість модель реального осідку⁶ прагне максимально наблизити застосовне право до фактичного економічного й соціального середовища функціонування юридичної особи.

Інкорпораційна модель загалом є більш сприятливою для корпоративної мобільності. Вона дає змогу відокремити особистий закон юридичної особи від місця фактичного ведення діяльності та тим самим забезпечує відносну сталість її юридичного статусу в транскордонному обороті. У такій системі компанія може здійснювати діяльність у різних країнах, зберігаючи при цьому незмінний особистий закон, доки не відбудеться її ліквідація або реінкорпорація за іншим правопорядком. Натомість у системах, що тяжіють до доктрини осілості, переміщення фактичного центру управління традиційно могло породжувати сумніви щодо безперервності правосуб’єктності або навіть спричиняти перекваліфікацію організаційної форми компанії за правом країни фактичного осідку. Саме тому історично корпоративна мобільність значно легше розвивалася у правопорядках, побудованих на інкорпораційному критерії.

Разом із тим теорія осілості мала й власне нормативне виправдання. Вона традиційно обґрунтовувалася необхідністю запобігти ситуаціям транскордонної “втечі” від суворішого законодавства. Держава, на території якої реально працює юридична особа, прагнула застосувати до неї власні норми, аби захистити її кредиторів, працівників, міноритарних учасників, а також

⁴ Довгерт, Кисіль (н 2) 312.

⁵ У статті свідомо використовується формула “право країни”, а не “право держави”, хоча чинний Закон України “Про міжнародне приватне право” оперує саме останньою. Такий підхід зумовлений тим, що в міжнародному приватному праві йдеться не про державу як носія суверенітету, а про правопорядок, з яким приватні відносини мають належний зв’язок. Термін “право країни” точніше відображає зміст колізійної відсилки і відповідає сучасній європейській традиції; саме цей підхід враховано і в проєкті нового Цивільного кодексу України.

⁶ У статті термін “осідок” свідомо використовується для позначення категорії *seat*, усталеної в європейському корпоративному та міжнародному приватному праві. Такий підхід зумовлений тим, що термін “місцезнаходження” в українському законодавстві має власне нормативне навантаження і не завжди адекватно передає відмінність між *registered office*, *real seat* та зміною осідку як елементом корпоративної мобільності.

забезпечити дотримання імперативних вимог корпоративного права. У цьому сенсі теорія осілості історично виступала інструментом прив'язки корпоративного статусу до соціально-економічного середовища реального функціонування компанії, а не лише до місця її формального створення.

Саме тому в правопорядках, що традиційно дотримувалися теорії осілості, переміщення фактичного центру управління юридичної особи до іншої країни без реінкорпорації могло спричиняти істотні проблеми з визнанням її правового статусу. У таких випадках правосуб'єктність іноземної компанії могла як не визнаватися взагалі, так і визнаватися лише частково через самостійну пере kwalіфікацію її організаційної форми відповідно до права країни реального осідку. Це означало, що компанія, зареєстрована у юрисдикції з інкорпораційним принципом, але фактично керована з країни реального осідку, могла розглядатися як інше корпоративне утворення за місцевим правом, що зумовлювало істотні правові наслідки для її учасників, зокрема покладення на них субсидіарної чи навіть необмеженої відповідальності. Такі ризики не були суто теоретичними. Вони були характерні, зокрема, для німецької практики періоду домінування доктрини осілості. Показовим у цьому сенсі є рішення Федерального суду Німеччини у справі BGH II ZR 158/06, де компанія, створена за правом Швейцарії, але фактично пов'язана з Німеччиною, не була сприйнята в первісній корпоративній формі⁷. Цей приклад яскраво демонструє, що жорстке застосування доктрини осілості могло ставити під сумнів не тільки безперервність правосуб'єктності, а й саму організаційно-правову форму юридичної особи.

Водночас сучасне законодавство рідко спирається на абсолютно "чисту" модель. Значного поширення набули каскадні колізійні норми, у яких основний критерій доповнюється субсидіарним. Саме таку конструкцію закріплено і в Законі України "Про міжнародне приватне право"⁸. Згідно зі ст. 25 цього Закону особистим законом юридичної особи є право держави її місцезнаходження; для цілей Закону місцезнаходженням юридичної особи вважається держава, у якій вона зареєстрована або іншим чином створена, а за відсутності таких умов чи неможливості їх встановити – держава місцезнаходження її виконавчого органу. Отже, чинне українське колізійне регулювання виходить із пріоритету інкорпорації, надаючи реальному місцю управління лише субсидіарного значення. Така модель є типовим прикладом поєднання інкорпораційної та фактичної прив'язки без відмови від основного критерію.

Подібний підхід простежується і в швейцарському міжнародному приватному праві. Федеральний закон про міжнародне приватне право Швейцарії передбачає, що компанія підпорядковується праву країни, за правом

⁷ Bundesgerichtshof (BGH). Urteil vom 27. Oktober 2008 – II ZR 158/06 <<https://openjur.de/u/78132.html>> (accessed 16.03.2026).

⁸ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>> (дата звернення 16.03.2026).

якої вона організована; якщо ж юридична особа не відповідає вимогам цього правопорядку щодо публічності чи реєстрації, застосовується право країни її фактичного адміністративного центру⁹. Швейцарська модель цікава тим, що вона поєднує принципову орієнтацію на інкорпорацію з готовністю звернутися до фактичного критерію у випадках, коли формальна корпоративна прив'язка виявляється недостатньою або фіктивною.

Італійське законодавство також демонструє змішаний підхід. Закон про реформу системи міжнародного приватного права виходить із того, що компанії регулюються правом країни, у якій вони були створені, але водночас допускає застосування положень італійського права, якщо їх адміністративний центр або основна діяльність знаходяться в Італії¹⁰. Така конструкція показує, що навіть за вихідної інкорпораційної логіки законодавець може залишати простір для урахування фактичної локалізації компанії тоді, коли її зв'язок із відповідною країною є інтенсивним і не може бути проігнорований без шкоди для захисту публічно значущих інтересів.

Не менш показовим є досвід Нідерландів. Загалом спираючись на інкорпораційний критерій, нідерландське законодавство водночас виробило спеціальний режим так званих формально іноземних компаній: якщо компанія створена за правом іншої держави, але фактично здійснює основну діяльність на території Нідерландів, до неї можуть застосовуватися окремі імперативні вимоги нідерландського корпоративного права¹¹. У доктринальному контексті це дуже важливий сюжет. Він показує, що розвиток інкорпораційної моделі та розширення корпоративної мобільності не означають повної відмови від захисних механізмів. Навпаки, сучасне міжнародне приватне право дедалі частіше поєднує відкритість до мобільності з точковими інструментами реагування на випадки, коли формальна іноземна інкорпорація використовується для обходу імперативних приписів країни фактичної діяльності.

Важливо й те, що розвиток сучасних правопорядків не є лінійним рухом лише в межах уже усталених моделей. Як приклад еволюції на користь інкорпораційного підходу можна навести Бельгію. Історично бельгійське право належало до систем, що використовували теорію осілості для визначення особистого статуту компанії. Однак у межах реформи корпоративного законодавства було прийнято Кодекс товариств та асоціацій, який набрав чинності у 2019 році та закріпив інкорпораційний критерій як основний для визначення застосовного права до юридичної особи¹². Відповідно, бельгійське право застосовується до юридичних осіб, створених за бельгійським правом, незалеж-

⁹ Federal Act on Private International Law (PILA / LDIP) of 18 December 1987. Art. 154 <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en> (accessed 16.03.2026).

¹⁰ Legge 31 maggio 1995, n. 218. Riforma del sistema italiano di diritto internazionale privato. Art. 25 <<https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1995-05-31;218>> (accessed 16.03.2026).

¹¹ Wet op de formeel buitenlandse vennootschappen van 17 december 1997 <<https://wetten.overheid.nl/BWBR0008737>> (accessed 16.03.2026).

¹² Code des sociétés et des associations (Belgium), 2019 <https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=en&la=E&cn=2019032309> (accessed 16.03.2026).

но від місця їх фактичного управління. У доктрині цю реформу обґрунтовано розглядають як частину ширшої тенденції європейських правопорядків до посилення корпоративної мобільності та зближення з інкорпораційною моделлю¹³. Значення бельгійського прикладу полягає не лише у зміні технічного колізійного критерію, а й у підтвердженні того, що сучасна європейська динаміка дедалі більше тяжіє до правового визнання мобільності як нормального стану транскордонного корпоративного існування.

У цьому контексті корпоративну мобільність доцільно розуміти як допустиму зміну *lex societatis* без припинення юридичної особи. Така зміна може поставати або як наслідок матеріально-правової процедури транскордонного перетворення, або як питання, безпосередньо врегульоване колізійною нормою. Саме ця відмінність має принципове значення для побудови української моделі: чи розглядати зміну особистого закону лише як результат корпоративної процедури, чи також як самостійну колізійну конструкцію, що відкриває можливість подальшого застосування відповідних матеріально-правових механізмів. У межах першої моделі колізійний аспект є похідним від матеріально-правового. У межах другої – він виступає передумовою самої допустимості переходу між правопорядками.

У праві Європейського Союзу становлення корпоративної мобільності відбулося насамперед під впливом свободи заснування, гарантованої статтями 49 і 54 Договору про функціонування Європейського Союзу¹⁴. Саме ця свобода стала нормативною основою для судової практики Суду ЄС, яка поступово звужила можливості держав-членів відмовляти у визнанні компаніям, належно створеним за правом іншої держави-члена, навіть якщо їхня фактична діяльність здійснюється переважно поза державою інкорпорації. У цьому сенсі свобода заснування виявилася не лише правом створювати компанії в інших державах-членах, а й основою для руйнування жорстких бар'єрів, які традиційно ставилися доктриною осілості на шляху взаємного визнання компаній.

Показовими в наведеному контексті є рішення Суду ЄС у справах *Centros*¹⁵, *Überseering*¹⁶ та *Inspire Art*¹⁷. У цих справах Суд послідовно виходив із того, що компанія, створена відповідно до права однієї держави-члена, підлягає визнанню в інших державах-членах, а саме по собі використання

¹³ C Van der Elst, '21st Century Company Law in Belgium' [2020] 17(2) European Company Law 25–36 <https://doi.org/10.54648/eucl2020006>.

¹⁴ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj/eng> (accessed 16.03.2026).

¹⁵ Case C-212/97 Centros Ltd v Erhvervs- og Selskabsstyrelsen [1999] ECR I-1459, ECLI:EU:C:1999:126 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61997CJ0212>> (accessed 16.03.2026).

¹⁶ Case C-208/00 Überseering BV v Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC) [2002] ECR I-9919, ECLI:EU:C:2002:632 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0208>> (accessed 16.03.2026).

¹⁷ Case C-167/01 Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v Inspire Art Ltd [2003] ECR I-10155, ECLI:EU:C:2003:512 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0167>> (accessed 16.03.2026).

сприятливішого корпоративного правопорядку не може слугувати підставою для відмови у такому визнанні або для автоматичного підпорядкування компанії суворішому режиму держави її фактичної діяльності. Інакше кажучи, вказані рішення легітимізували вторинну корпоративну мобільність, тобто можливість діяти в іншій державі-члені, зберігаючи особистий закон країни інкорпорації. У такий спосіб право ЄС істотно послабило традиційну жорсткість доктрини осілості у межах внутрішнього ринку.

Водночас питання так званої первинної мобільності, тобто можливості компанії вийти з-під дії права держави походження та перейти під право іншої держави-члена, тривалий час залишалося одним із найбільш спірних у праві свободи заснування¹⁸. Саме цей аспект був предметом інтенсивної доктринальної дискусії задовго до його чіткого нормативного оформлення. Не випадково в літературі порушувалося питання, чи існує у праві ЄС свобода “еміграції” компаній, тобто свобода полишити правопорядок держави інкорпорації без втрати правосуб’єктності. У цьому сенсі праці, присвячені співвідношенню свободи заснування з правом компанії на “вихід” із первісного правопорядку, мають принципове значення для осмислення корпоративної мобільності не як суто технічної процедури, а як інституту, що змінює саму архітектуру *lex societatis* у Європі.

У справі *Cartesio*¹⁹ Суд ЄС виходив із того, що умови збереження правосуб’єктності компанії при виході з-під юрисдикції держави інкорпорації значною мірою визначаються правом цієї держави. Тим самим було підтверджено, що свобода заснування не позбавляє державу походження повноважень визначати умови існування компанії, створеної за її правом. Однак уже у справі *Polbud*²⁰ Суд зробив подальший крок, визнавши несумісною зі свободою заснування вимогу ліквідації як обов’язкової передумови перенесення зареєстрованого осідку до іншої держави-члена. Цим було фактично підтверджено допустимість зміни *lex societatis* без припинення юридичної особи, за умови дотримання належних процедурних гарантій. Якщо рішення у справі *Cartesio* ще залишало державі інкорпорації значний простір для контролю над “виходом” компанії, то *Polbud* продемонструвала, що цей контроль не може набувати форми фактичного блокування корпоративної мобільності.

Нормативним продовженням цієї судової практики стала Директива (ЄС) 2019/2121. Директива зобов’язала держави-члени створити механізми, які забезпечують можливість транскордонних перетворень, злиттів і поділів товариств з обмеженою відповідальністю без ліквідації юридичної

¹⁸ W-G Ringe, ‘No Freedom of Emigration for Companies?’ [2005] 6 European Business Organization Law Review 621–642 <https://doi.org/10.54648/EULR2005033>.

¹⁹ Case C-210/06 *Cartesio Oktató és Szolgáltató Bt* [2008] ECR I-9641, ECLI:EU:C:2008:723 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62006CJ0210>> (accessed 16.03.2026).

²⁰ Case C-106/16 *Polbud – Wykonawstwo sp. z o.o.* [2017] ECLI:EU:C:2017:804 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0106>> (accessed 16.03.2026).

особи, водночас установивши розгорнуту систему гарантій прозорості, захисту заінтересованих осіб і контролю за законністю таких операцій. З цією метою вона передбачає складання проєкту умов транскордонного перетворення, підготовку звітів для учасників і працівників, залучення незалежного експерта у випадках, визначених законом, а також попередній контроль законності в державі походження з видачею преконверсійного сертифіката (*pre-conversion certificate*)²¹. Органи держави виходу мають переконатися, що заплановане перетворення не є фіктивним, не має шахрайської мети і не спрямоване на підрив прав кредиторів, працівників чи інших заінтересованих осіб. Держави-члени мали забезпечити узгодження національного законодавства з цією директивою до 31 січня 2023 року.

Отже, європейська модель корпоративної мобільності переконливо свідчить, що зміна особистого закону юридичної особи не може розглядатися як суто колізійна проблема. Вона постає як результат поєднання колізійного та матеріально-правового регулювання. З одного боку, правопорядок має визнавати принципову допустимість переходу від одного *lex societatis* до іншого. З другого боку, такий перехід потребує належного процедурного механізму, здатного забезпечити безперервність правосуб'єктності, публічності змін, контроль законності транскордонної операції та належний захист заінтересованих осіб. Європейський досвід демонструє, що сама по собі свобода заснування не вирішує всіх правових питань; вона потребує інституційного оформлення через матеріально-правові процедури, які роблять мобільність безпечною і передбачуваною.

Водночас було б помилкою вважати, що розвиток корпоративної мобільності в праві ЄС повністю нівелював значення фактичного осідку компанії або усунув можливість держав застосовувати регуляторні механізми. Йдеться про те, що національні обмеження свободи заснування підлягають оцінці крізь призму легітимної мети та пропорційності. За такого підходу захист кредиторів, працівників і міноритарних учасників, так само як і запобігання штучним конструкціям і зловживанню правом, залишаються юридично значущими міркуваннями, однак відповідні обмеження є допустимими лише тією мірою, якою вони справді необхідні для досягнення відповідної мети. Інакше кажучи, доктрина осілості не зникає повністю з європейського мислення, але втрачає значення автоматичного колізійного критерію і трансформується в один із фактичних елементів, які можуть виправдовувати окремі захисні механізми за умови їх пропорційності.

Для українського законодавця становить інтерес не лише право ЄС, а й ті правопорядки, у яких питання зміни особистого закону юридичної особи набуло прямого відображення в колізійних нормах міжнародного при-

²¹ Преконверсійний сертифікат є документом, що засвідчує здійснення в державі походження попереднього контролю законності транскордонного перетворення та підтверджує дотримання передумов, необхідних для завершення процедури в державі, право якої має стати новим особистим законом юридичної особи.

ватного права. Показовим у цьому сенсі є польський Закон про міжнародне приватне право від 4 лютого 2011 року²². Відповідно до ст. 19 цього Закону з моменту перенесення осідку до іншої країни юридична особа підпорядковується праву цієї країни, а правосуб'єктність, набута за правом країни попереднього осідку, зберігається лише за умови, що це допускається правом як країни попереднього осідку, так і країни нового осідку. Водночас перенесення осідку в межах Європейського економічного простору прямо не веде до втрати правосуб'єктності. Значення польської моделі полягає в тому, що вона демонструє можливість безпосереднього нормативного оформлення корпоративної мобільності на рівні колізійної норми, без зведення цієї проблематики виключно до матеріально-правових корпоративних процедур.

Саме в цьому місці особливо відчутною стає незавершеність загальноєвропейської дискусії. У науковій літературі та дослідженнях, підготовлених для Європейської Комісії, неодноразово наголошувалося, що питання визначення права, застосовного до компаній у контексті транскордонної мобільності, не можна вважати остаточно вирішеним навіть у межах ЄС, незважаючи на суттєвий розвиток судової практики та директивного регулювання²³. Ідея окремого європейського акта, умовно позначеного як *Rome V Regulation on the Law Applicable to Companies*, свідчить, що поряд із матеріально-правовим розвитком інституту мобільності зберігається запит на чіткіше колізійне регулювання *lex societatis*²⁴. У цьому сенсі корпоративна мобільність у ЄС залишається лише частково реалізованою: судова практика і директивне регулювання створили потужний матеріально-правовий механізм, але повної й автономної колізійної моделі зміни особистого закону ще не сформовано. Саме тому український законодавець не повинен сприймати європейський досвід як завершену систему. Він радше має розглядати його як багатий, але ще не остаточно стабілізований процес, з якого можна запозичити як досягнення, так і невирішені питання.

У зв'язку з цим ідея закріплення в проєкті нового Цивільного кодексу України права юридичної особи на зміну особистого закону видається концептуально обґрунтованою. Її значення полягає в тому, що вона не руйнує чинної інкорпораційної логіки українського міжнародного приватного права, а забезпечує її подальший розвиток, доповнюючи відповідним колізійним приписом про допустимість транскордонного переходу за умови його визнання обома дотичними правопорядками. За такого підходу йдеться не про механічне запозичення європейської моделі, а про вироблення власної,

²² Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe, art. 19 <<https://eli.gov.pl/eli/DU/2011/432/ogl>> (accessed 16.03.2026).

²³ European Commission. Impact Assessment accompanying the Proposal for a Directive on Cross-Border Conversions, Mergers and Divisions. SWD (2018) 141 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018SC0141>> (accessed 16.03.2026).

²⁴ C Gerner-Beuerle, F Mucciarelli, E Schuster, M Siems, 'Making the Case for a Rome V Regulation on the Law Applicable to Companies' [2020] 39 Yearbook of European Law 459–496 <https://doi.org/10.1093/yel/yeaa007>.

колізійно зорієнтованої конструкції корпоративної мобільності, сумісної з засадничими орієнтирами права ЄС.

Принципова новизна такого підходу полягає саме в тому, що колізійне регулювання зміни особистого закону юридичної особи мислиться не лише як наслідок уже наявної корпоративної процедури, а як її передумова. Якщо в праві ЄС зміна *lex societatis* постає переважно як результат матеріально-правового механізму транскордонного перетворення, то в проєкті нового Цивільного кодексу України колізійний припис має виконувати каркасну функцію: він нормативно визнає саму допустимість переходу між правопорядками і тим самим відкриває простір для подальшого процедурного врегулювання. У цьому сенсі запропонована для України модель може бути охарактеризована як колізійний каркас корпоративної мобільності. Вона не замінює собою спеціальну матеріально-правову процедуру, але створює для неї принципову нормативну передумову. Саме цим вона відрізняється від європейської моделі, де колізійний ефект мобільності виводиться переважно із уже наявного матеріально-правового інструментарію.

Таке рішення виглядає особливо вдалим з огляду на стан українського законодавства. Нині воно не містить прямого механізму для транскордонного “перетворення” української юридичної особи на іноземну або іноземної на українську без припинення правосуб’єктності. Визнання на рівні колізійної норми права юридичної особи змінити свій особистий закон дало б змогу закласти системний фундамент для подальшого матеріально-правового врегулювання таких процедур. Йдеться не про кардинальне зламування чинної моделі, а про її еволюційне доповнення у напрямі, який уже відомий сучасному європейському праву, але ще не набув повної колізійної завершеності.

Водночас така модель має бути доповнена належною системою гарантій захисту заінтересованих осіб. Зміна *lex societatis* не повинна ставати інструментом обходу імперативних норм, ухилення від виконання зобов’язань або послаблення юридичного становища кредиторів, працівників і міноритарних учасників. Саме тому подальше нормативне опрацювання корпоративної мобільності має охоплювати щонайменше належну публічність наміру змінити особистий закон, достатній строк для заявлення кредиторами заперечень, право учасників, які не підтримали рішення про транскордонне переміщення, вимагати справедливого викупу належної їм участі, а також перевірку відсутності шахрайської або суто штучної мети такої операції. Не менш важливим видається і врахування застереження про публічний порядок, якщо переміщення компанії використовується для обходу основоположних приписів національного права. У цьому сенсі українське регулювання не має копіювати лише “відкритість” європейської моделі, а повинно також засвоїти її захисну логіку.

Особливого значення набуває й питання безперервності юридичної “історії” компанії. Корпоративна мобільність не повинна ставати інстру-

ментом правового обнулення, який унеможливилює для третіх осіб встановлення попереднього статусу юридичної особи, її обтяжень, невиконаних зобов'язань, участі в судових спорах, структури органів або інших відомостей, істотних для цивільного обороту. Збереження історії юридичної особи, а отже, і забезпечення доступності інформації про неї, є важливою умовою довіри до інституту мобільності. Без цього зміна особистого закону може перетворитися на засіб розриву правової тяглості, що суперечило б самій логіці правової визначеності в приватному праві.

Отже, корпоративна мобільність у міжнародному приватному праві постає не як периферійний сюжет корпоративного права, а як самостійна й складна юридична конструкція, що формується на перетині колізійного та матеріально-правового регулювання. Її центральною проблемою є визначення умов, за яких юридична особа може змінити свій особистий закон без втрати правосуб'єктності, забезпечивши при цьому належний рівень правової визначеності для всіх учасників приватноправових відносин. Європейський досвід засвідчує, що розвиток корпоративної мобільності не зводиться ані до безумовного панування інкорпорації, ані до повного усунення значення фактичного осідку. Натомість він демонструє поступовий перехід до більш гнучких моделей, у яких зміна *lex societatis* визнається можливою, але супроводжується розвиненою системою процедурних і матеріальних гарантій.

Для України нормативне визнання такої можливості могло б стати важливим кроком у напрямі модернізації міжнародного приватного права та його зближення з європейськими підходами. Оптимальною видається модель, за якої право на зміну *lex societatis* закріплюється на рівні колізійної норми, але реалізується через спеціальну матеріально-правову процедуру, засновану на вимогах прозорості, публічності, перевірки добросовісності та належного захисту кредиторів, працівників і учасників юридичної особи. Саме така конструкція дає змогу поєднати гнучкість сучасного корпоративного обороту з вимогами правової визначеності та сформувати для українського права не механічно запозичену, а осмислену й концептуально цілісну модель корпоративної мобільності.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Корпоративна мобільність у міжнародному приватному праві не може розглядатися як суто технічний інструмент зміни реєстрації чи адміністративної адреси юридичної особи. Її зміст безпосередньо пов'язаний зі зміною особистого закону юридичної особи (*lex societatis*), а відтак – із можливістю переходу під дію іншого правопорядку без втрати правосуб'єктності. Саме тому корпоративна мобільність становить не периферійний сюжет корпоративного права, а самостійну й складну проблему на перетині колізійного та матеріально-правового регулювання.

2. Колізійне ядро корпоративної мобільності зосереджене у визначенні умов, за яких юридична особа може змінити свій особистий закон, зберігши

безперервність правового існування. У цьому аспекті визначального значення набувають підходи до локалізації юридичної особи. Інкорпораційна модель загалом є більш сприятливою для корпоративної мобільності, оскільки забезпечує стабільність і передбачуваність прив'язки, тоді як доктрина осілості історично була пов'язана з ризиками невизнання, перекваліфікації організаційної форми юридичної особи та послаблення правової визначеності. Водночас сучасне законодавство дедалі рідше використовує “чисті” моделі, віддаючи перевагу змішаним або каскадним конструкціям.

3. Досвід Європейського Союзу свідчить, що розвиток корпоративної мобільності відбувається насамперед під впливом свободи заснування, гарантованої Договором про функціонування Європейського Союзу, та практики Суду ЄС. Рішення у справах *Centros*, *Überseering* та *Inspire Art* істотно послабили традиційну жорсткість доктрини осілості в межах внутрішнього ринку та закріпили пріоритет взаємного визнання компаній, належно створених за правом іншої держави-члена. Подальший розвиток цієї лінії у справах *Cartesio* та *Polbud* призвів до визнання того, що зміна *lex societatis* без припинення юридичної особи є в принципі сумісною зі свободою заснування, хоча й потребує належного процедурного оформлення.

4. Директива (ЄС) 2019/2121 стала нормативним продовженням цієї судової практики та надала корпоративній мобільності матеріально-правовий процедурний каркас у межах ЄС. Вона підтвердила, що зміна особистого закону юридичної особи в сучасних умовах не є лише колізійним питанням, а постає як результат взаємодії колізійного та матеріального регулювання. Водночас навіть цей розвиток не усуває повністю колізійної проблематики. Європейська дискусія щодо потреби в окремому регулюванні права, застосовного до компаній, свідчить, що питання *lex societatis* у ситуаціях транскордонної мобільності не може вважатися остаточно вирішеним.

5. Порівняльно-правовий аналіз показує, що сучасні правопорядки виробляють різні моделі нормативного опосередкування корпоративної мобільності. Швейцарське, італійське, нідерландське, бельгійське та польське право демонструють, що між “чистою” інкорпорацією та “чистою” осілістю існує широкий спектр проміжних конструкцій, у межах яких поєднуються стабільність особистого закону, врахування фактичного зв'язку компанії з певною країною та використання окремих захисних механізмів. Особливий інтерес для України становить польська модель, яка прямо передбачає колізійний механізм зміни особистого закону юридичної особи на рівні норми міжнародного приватного права.

6. Для українського законодавства концептуально обґрунтованим є закріплення права юридичної особи на зміну особистого закону в проекті нового Цивільного кодексу України. Значення такого підходу полягає в тому, що він не руйнує чинної інкорпораційної логіки вітчизняного міжнародного приватного права, а розвиває її, доповнюючи колізійним приписом про до-

пустимість транскордонного переходу за умови його визнання дотичними правопорядками. У цьому аспекті запропонована для України модель може бути охарактеризована як колізійний каркас корпоративної мобільності: вона не замінює спеціальної матеріально-правової процедури, але створює її нормативну передумову.

7. Подальше нормативне опрацювання корпоративної мобільності в Україні має ґрунтуватися на балансі між свободою зміни *lex societatis* і захистом заінтересованих осіб. Така модель повинна передбачати належну публічність наміру змінити особистий закон, достатні гарантії для кредиторів, працівників і міноритарних учасників, перевірку добросовісності транскордонної операції, а також механізми збереження юридичної “історії” компанії та доступності інформації про неї для третіх осіб. Лише за таких умов корпоративна мобільність може бути інтегрована до українського міжнародного приватного права як сучасний і водночас безпечний правовий інститут.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Dovgert A, Kysil V (red), *Mizhnarodne pryvatne pravo. Zahalna chastyna: pidruchnyk* (Alerta 2012) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Gerner-Beuerle C, Mucciarelli F, Schuster E, Siems M, ‘Making the Case for a Rome V Regulation on the Law Applicable to Companies’ [2020] 39 Yearbook of European Law 459–496 <https://doi.org/10.1093/yel/yeaa007>.
3. Ringe W-G, ‘No Freedom of Emigration for Companies?’ [2005] 6 European Business Organization Law Review 621–642 <https://doi.org/10.54648/EULR2005033>.
4. Van der Elst C, ‘21st Century Company Law in Belgium’ [2020] 17(2) European Company Law 25–36 <https://doi.org/10.54648/eucl2020006>.

Viktoriiia Khomenko

LEGAL ENTITIES IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW: CORPORATE MOBILITY

ABSTRACT. The article examines the Private International Law aspects of corporate mobility of legal entities. Corporate mobility is a legal mechanism that enables a legal entity to change its personal law (*lex societatis*) without losing its legal personality. The study argues that this issue cannot be reduced to a mere technical change in registration or an administrative address. Rather, it concerns the determination of the legal order governing the legal entity’s status, organizational structure, internal corporate relations, representation, liability and dissolution. In this sense, corporate mobility constitutes not a peripheral issue of company law, but an autonomous and complex legal problem situated at the intersection of conflict-of-laws and substantive regulation. Particular attention is paid to the relationship between the incorporation theory and the real seat theory as the classical models for determining the personal law of a legal entity. The article demonstrates that, although the incorporation model is generally more favorable to corporate mobility because it ensures greater stability and predictability of connecting factors. Instead, they increasingly employ mixed and cascading conflict-of-laws techniques that combine incorporation-based connecting factors with

subsidiary factual criteria. This tendency is illustrated through the analysis of Ukrainian legislation, Swiss, Italian, Dutch, Belgian and the Polish approaches. A substantial part of the article is devoted to the development of corporate mobility under EU law. It is shown that this development has been shaped primarily by the freedom of establishment, as well as by the case law of the Court of Justice of the European Union in *Centros*, *Überseering*, *Inspire Art*, *Cartesio*, and *Polbud*. The article demonstrates that EU law has significantly weakened the traditional rigidity of the real seat doctrine within the internal market and has gradually recognized the permissibility of changing *lex societatis* without dissolution, provided that adequate procedural guarantees are observed. At the same time, the article emphasizes that EU corporate mobility is not purely a conflict-of-laws matter. Rather, it emerges from the interaction between conflict-of-laws reasoning and substantive procedural mechanisms, as clearly reflected in Directive (EU) 2019/2121 on cross-border conversions, mergers, and divisions. The study further argues that the issue of the law applicable to companies in cross-border mobility situations cannot be regarded as definitively resolved even within the European Union. In this regard, special attention is given to the scholarly debate concerning the possible adoption of a “Rome V” instrument on the law applicable to companies. This debate confirms that, despite the significant progress of judicial practice and directive-based harmonization, the conflict-of-laws dimension of corporate mobility remains only partially settled. Against this background, the article substantiates the desirability of recognizing, in the draft of the new Civil Code of Ukraine, the right of a legal entity to change its personal law. It is argued that such an approach would not destroy the existing incorporation-based logic of Ukrainian private international law, but rather develop it by introducing a conflict-of-laws rule that would acknowledge the admissibility of a cross-border transition between legal orders. The author concludes that the most appropriate model for Ukraine is one in which the right to change *lex societatis* is established at the level of a conflict-of-laws rule, while its implementation is carried out through a special substantive legal procedure accompanied by adequate safeguards for creditors, employees, members of the legal entity, and other interested parties.

KEYWORDS: private international law; legal entity; dissolution of a legal entity; corporate mobility; personal law of a legal entity; *lex societatis*; incorporation theory; real seat; cross-border conversion; seat of a legal entity.